

Ольга КУДЛАСЕВИЧ¹,
кандидат економічних наук,
старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця відділу економічної історії,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2411-9471>

¹ ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Прийняття: 05/03/2026
Рецензія: 13/03/2026
Публікація: 31/03/2026

DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2026-1-13>

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ*

JEL Класифікатор:
A11, M21, N10

This is an Open Access
article distributed
under the terms
of the [Creative Commons
CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

© Кудласевич О.,
2026

Статтю присвячено історико-економічному дослідженню тіньової економіки як складному соціально-економічному явищу, що постає викликом в механізмі забезпечення сталого розвитку економіки. Метою цієї статті є дослідження розвитку тіньової економіки, зокрема вивчення передумов формування тіньового сектора економіки, його місця та роль у функціонуванні господарської системи України.

На основі проведеного аналізу прослідковано історичну траєкторію розвитку тіньового сектора економіки, розкрито тенденції та причинно-наслідкові зв'язки, що визначають сучасний стан тіньового сектора в Україні. Виокремлено основні причини зростання тіньового сектора в адміністративно-плановій системі, розкрито форми нелегального підприємництва. У ході дослідження узагальнено нові прояви тінізації економіки внаслідок ринкових перетворень економіки та визначено, що нелегальні практики та їх закріплення у трансформаційному суспільстві призвели до макроекономічних дисбалансів і структурних змін у соціально-економічному розвитку.

Авторка зацентувала увагу на процесі детінізації у 2014 – 2021 рр., що є безпрецедентним за масштабом реформування державних інститутів в Україні. В статті наголошено, що найуспішнішими стали ті реформи, що підвищували прозорість держави, а не вдавалися винятково до каральних механізмів. Визначено вплив війни в Україні на обсяги тіньової економіки, показано, що в умовах

ISSN 2786-5339 (print)
ISSN 2786-5347 (online)

* Публікація здійснюється в межах виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ ДР 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

воєнного стану тіньовий сектор частково виконує традиційну роль буфера, який пом'якшує вплив кризових явищ на доходи населення та стримує зростання безробіття.

Ключові слова: тіньова економіка, нелегальна діяльність, тіньова схема, нелегальні доходи, економічна криза, детінізація, повоєнна відбудова.

Olga KUDLASEVYCH

SHADOW ECONOMY: UKRAINIAN REALITIES

The article is devoted to the historical and economic study of the shadow economy, as a complex socio-economic phenomenon that poses a challenge in the mechanism of ensuring sustainable economic development. The purpose of this article is to study the development of the shadow economy, in particular, to study the prerequisites for the formation of the shadow sector of the economy, its place and role in the functioning of the economic system of Ukraine. The methodological basis is made up of general scientific and specific methods of cognition, which determines the conceptual unity of the work. The theoretical and methodological basis of the study is the principles of objectivity, systematicity and historicism. The conceptual and categorical apparatus of cooperative theory is studied using a logical-functional approach using the methods of induction and deduction, analogy and comparison.

Based on the analysis, the historical trajectory of the development of the shadow sector of the economy is traced, trends and cause-and-effect relationships that have determined the current state of the shadow sector in Ukraine are revealed. The main reasons for the growth of the shadow sector in the administrative-planning system are identified, and forms of illegal entrepreneurship are revealed. The study summarizes new manifestations of shadowing of the economy as a result of market transformations of the economy and determines that illegal practices and their consolidation in a transformational society have led to macroeconomic imbalances and structural changes in socio-economic development.

The authors focus on the process of de-shadowing in 2014–2021, which has become unprecedented in the scale of reforming state institutions in Ukraine, emphasizing that the most successful reforms were those that increased the transparency of the state, and did not resort exclusively to punitive mechanisms. The impact of the war in Ukraine on the volume of the shadow economy is determined, and it is shown that under martial law, the shadow sector partially fulfills the traditional role of a buffer that mitigates the impact of crisis phenomena on population incomes and restrains the growth of unemployment.

Keywords: shadow economy, illegal activity, shadow scheme, illegal income, economic crisis, de-shadowing, post-war reconstruction.

Постановка проблеми. Феномен тіньової економіки властивий всім без винятку країнам світу, масштаби її можуть бути різними, проте навіть у найбільш економічно розвинених країнах присутні її елементи. У різних країнах нелегальна діяльність виражається по-різному: у вигляді приховування доходів організацій, ухилення від податкових зобов'язань, кримінального бізнесу тощо. Для України характерною є наявність досить значного обсягу тіньового сектора, що підриває ефективність та спотворює умови господарської діяльності, виступає причиною поглиблення дисбалансів в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам розвитку тіньової економіки в Україні присвячено праці таких вітчизняних вчених, як П. Перерва, Т. Романчик, М. Ткачов, Н. Гришко [11], О. Акименко, В. Андарак, І. Рогова [1], К. Халимоник, І. Фартушний [16] та інші. Так, П. Перерва, Т. Романчик, М. Ткачов та Н. Гришко [11, С. 63] відмічають, що тіньова економіка має подвійний зміст, який, окрім загроз економічній безпеці, має й свої позитивні сторони. В свою чергу, з метою визначення основних причин виникнення тіньового сектора, оцінки його впливу на економіку О. Акименко, В. Андарак, І. Рогова [1, С. 335] проаналізували взаємозв'язок між тіньовим сектором економіки, податковою системою та конкурентоспроможністю бізнесу в Україні. К. Халимоник, І. Фартушний [16] в своєму дослідженні розглянули тіньову економіку в умовах воєнного стану та систематизували способи подолання тіньового сектора економіки з метою прискорення повоєнної відбудови. Проте питання особливостей розвитку тіньової економіки в контексті історико-економічного дослідження потребує додаткового вивчення, що й обумовило вибір теми дослідження.

Метою цієї статті є історико-економічний аналіз розвитку тіньової економіки в частині дослідження передумов формування тіньового сектора економіки, його місце та роль у функціонуванні господарської системи України.

Виклад основного змісту дослідження. Тіньова економіка – це складне й багатопланове явище, формування якого пов'язане з виникненням держави, історія тіньової економічної діяльності відображає загальні закономірності історичної еволюції соціально-економічних систем.

Багато особливостей сучасного тіньового сектора коріняться в радянському минулому. Формування тіньової економіки відбулося в період з 1917 р. до початку 1950-х рр., для якого було характерним жорсткий державний контроль за виробництвом і розподілом, обмеження можливостей отримання доходів, руйнування ринкових господарських зв'язків і тотальний дефіцит.

Незаконне підприємництво існувало у різноманітних формах – це і дрібний сервіс, в'язання та індивідуальне пошиття одягу, спекуляція (перепродаж товарів за вільними цінами), валютна спекуляція (обмін радянського карбованця на інші валюти за вільним курсом), фарцовка (нелегальна торгівля імпортованими товарами). Поряд з цим займалися виробництвом і реалізацією додаткової продукції з сировини та матеріалів, вкрадених або списаних на державних підприємствах, працювали підпільні виробництва, так звані «цеховики». Широко використовували працю бригад будівельників і ремонтників («шабашники»), які виконували відповідні роботи в приватному порядку [5].

Механізм функціонування підпільної економіки було побудовано на використанні особистих, владних мотивацій в адміністративно-командних процедурах, прийнятті планових і господарсько-управлінських рішень. В умовах дефіцитності відносини протекціонізму, кумівства, «блату», земляцтва набували надзвичайної потужності й стійкості. Основними суб'єктами неформальної економіки були адміністративно-управлінські працівники. Між цими суб'єктами укладалися неформальні угоди, в яких закладалися зміни плану, його ресурсного забезпечення тощо. Характерна особливість неформально-бюрократичних ринкових відносин полягала в тому, що в цій сфері тіньової економічної діяльності обмін матеріальними благами та послугами здійснювався на бартерній основі.

Наприкінці 1980-х рр. масштаби неформального обороту економіки СРСР сягали приблизно від 200 до 500 мільярдів крб. на рік. Так, протягом 1950 – 1980 рр. збільшення частки сектора тіньової економіки досягло 60% офіційного ВВП [3]. Тіньова економіка в СРСР стала нелегальною формою існування ринку, основними причинами її зростання в адміністративно-плановій системі були: загальне одержавлення власності, гіперцентралізація народногосподарського комплексу, недосконалість господарського механізму, адміністративно-командні форми управління економікою, непаритетні та невірні ціни, заборона індивідуальної трудової та комерційної діяльності, недоліки правового регулювання господарської діяльності, що залишають значні можливості для злочинних дій або провокують до них, недостатність офіційних стимулів і мотивів до офіційної трудової діяльності та виробничої діяльності підприємств, значний товарний дефіцит.

Соціально-економічні та політичні трансформації 90-х рр. ХХ ст. дали можливість прихованій економіці легалізуватися, тіньовий сектор став фундаментом для організованої злочинності та корупції у роки незалежності. Радянський тіньовий сектор визначив характер «другої» економіки,

механізм відтворення «чорних» схем в Україні став можливим завдяки екстракційній приватизації державних активів. Внаслідок ринкових перетворень економіки протягом 1991 – 2006 рр. набули поширення нові форми тінізації економіки, а саме: фіктивні операції та маніпуляції із цінними паперами, використання насильницьких методів та адмінресурсу в боротьбі з конкурентами, зокрема силове захоплення власності, застосування офшорних схем і технологій, що виводять капітали та прибутки з країни, «відкати» бізнесу за надані преференції, державні гарантії, замовлення, що стало основою формування квазікультури бізнесу в умовах державної корупції.

У 1990 – 2000-х рр. тінізації економіки в Україні характерними були такі тенденції, як ілєгалізація економіки як процес абсолютного та відносного збільшення тіньового сегмента національного господарства, обумовлений значним рівнем криміналізації процесу перерозподілу та приватизації активів, становленням нових організаційно-господарських форм та корупції органів державної влади; формування розриву між рівнем ринкової культури і відповідальної господарської поведінки та темпами лібералізації економіки; розвиток адаптивних, зокрема позалегалічних, стратегій бізнесу в умовах інституційної слабкості держави; інституційний симбіоз державної бюрократії та великого бізнесу в формуванні тіньових структур і потоків.

Трансформаційна криза 1990-х рр. в Україні призвела до зростання масштабів тінізації економіки, при цьому найбільшими за обсягами та за негативним впливом на систему національного господарства стали такі складові тіньової економіки: нелегалічний експорт капіталів, одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги; корупція, нелегалічні валютні та зовнішньоекономічні операції, випуск і реалізація необлікованої продукції; надання необлікованих послуг, фінансове шахрайство, незаконна приватизація державної власності, розкрадання в державних, акціонерних і колективних підприємствах. На думку більшості експертів, тіньовий сектор економіки в Україні найвищими темпами розвивався у 1992 р. і становив 80% ВВП. Рівень тіньової економіки до офіційного ВВП збільшився від 21,5% у 1991 р., до приблизно 68,7% у 1997 р., а у 2001 р. складав 44%, хоча деякі дослідники вважають, що в Україні тіньова економіка досягала рівня 60% ВВП [6, 9, 10, 13].

Структурний аналіз тіньової економіки періоду ринкової трансформації виявляє суттєві зміни у галузевому профілі неформального сектора. Так, у перші роки після відновлення незалежності домінував торговельний

тіньовий сектор («човникарі», стихійні ринки, неліцензована роздрібна торгівля). Нелегальна діяльність набула поширення в промисловості (бартерні схеми, заниження обсягів виробництва), будівництві та наданні фінансових послуг внаслідок розвитку приватизації та ринкових відносин. Так само, після руйнування колгоспно-радгоспної системи значна частина сільськогосподарського виробництва перейшла до натурального господарства або неформальних дрібних фермерств, які фактично не потрапляли до офіційної статистики.

Одним з соціальних проявів тіньової економіки стала масова тіньова зайнятість: руйнація великих радянських підприємств призвела до втрати працівниками місця легальної роботи. Особливим явищем були зарплати в конвертах – виплата офіційного мінімуму з одночасною виплатою основного заробітку готівкою. Масштабна тінізація призвела до хронічної нестачі бюджетних ресурсів, соціальна деградація стала зворотним боком нелегальної діяльності.

Особливістю тіньового сектора України періоду ринкової трансформації стало його глибоке переплетення з приватизацією; так, «тінь» активно полонила офіційні інститути (приватизаційні органи, реєстраційні служби, суди), трансформуючи їх у засоби перерозподілу державної власності на користь привілейованої меншості провладних груп.

У період кризи 2008 – 2009 рр. тіньовий сектор відіграв свою позитивну роль, а саме: пом'якшив наслідки кризи як «амортизатор», стимулював споживчий попит, забезпечив додаткові робочі місця, дав можливість бізнесу адаптуватися до ризиків через гнучкість і нижчі витрати.

Проте короткострокові позитивні ефекти, що спричиняє тіньова економіка, не матиматимуть ніякого значення у довгостроковій перспективі. Широке поширення неформальних практик формує у громадян переконання в неефективності держави та неможливості досягти успіху в легальний спосіб, що підриває суспільний договір між державою та суспільством [15].

Ефективна детінізація можлива лише через системне зміцнення інституційного каркасу держави, а не через посилення лише фіскального контролю [15]. Експерти наголошували на небезпеці «формальних» реформ: коли нові інститути (антикорупційні органи, реєстри) створюються в межах старої системи стимулів, вони швидко «захоплюються» тіньовими практиками і самі стають частиною проблеми [12]. Процес детінізації у 2014 – 2021 рр. став безпрецедентним за масштабом реформування державних інститутів в Україні, найуспішнішими виявилися саме ті реформи, що підвищували прозорість держави, наприклад, е-декларування, ProZorro, а не вдавалися виключно до каральних механізмів.

Високий рівень бідності стимулює населення до участі в тіньових практиках, тоді як масштабна тінізація поглиблює бідність через зниження бюджетних ресурсів. Існує наявність прямого зв'язку між рівнем тіньової економіки та рівнем бідності населення, показникам найнижчого рівня бідності відповідають найменші показники тінізації економічної діяльності (див. табл. 1).

Таблиця 1. Рівень бідності та тінізації економіки (2006 – 2025)

Рік	Рівень бідності (%)	Рівень тінізації економіки (%)
2006	27	40.0
2007	26	38.0
2008	25	37.0
2009	27	39.0
2010	24	36.0
2011	23	35.0
2012	22	34.0
2013	21	33.0
2014	28	40.0
2015	29	42.0
2016	27	41.0
2017	25	38.0
2018	24	36.0
2019	22	35.0
2020	23	37.0
2021	24	36.0
2022	30	43.0
2023	34	45.0
2024	36	46.0
2025	31	45.5

Джерело: складено автором за: [2, 4, 7, 8, 14]

Напередодні повномасштабного вторгнення РФ на територію України за даними Мінекономіки у 2021 р. рівень тіньової економіки становив 32% від обсягу офіційного ВВП [6]. З початком повномасштабної російської агресії проти України у 2022 р. відбувся значний сплеск рівня тіньової економіки, розміри тіньового сегменту зазнали суттєвих змін, бойові дії викликали

економічні потрясіння, знищення підприємств, збільшення безробіття, що спричинило перехід частини виробництва в тіньовий сектор економіки. В умовах воєнного стану тіньова економіка набула нових форм, що обумовлено потребами у швидкому постачанні ресурсів, нестабільністю регулювання та частковою втратою контролю над деякими територіями. Зменшення державного контролю стало необхідним для підтримки підприємництва, однак це призвело до розширення тіньового сегменту, збільшення неофіційної зайнятості та тіньового обігу товарів і послуг. Такі галузі як торгівля, транспорт, будівництво, гуманітарна логістика стали осередками нових форм тіньової діяльності в умовах дефіциту ресурсів та змін структури попиту.

Політика детінізації в умовах воєнного стану має переважно адаптивний характер. Виходячи з перспектив майбутнього економічного відновлення, слід поступово повертатися до більш суворого контролю, повоєнна відбудова має стати початком втілення системної політики детінізації.

Висновки та пропозиції. У ході дослідження було відстежено історичні корені тіньової економіки України. Визначено фактори поширення тіньової економіки у тривалій практиці централізованого розподілу в умовах постійного дефіциту, зокрема гіпертрофована централізація економіки, відсутність приватної власності та свободи підприємництва, ігнорування державою тіньового сектора економіки. У 1991 р. з розпадом Радянського Союзу Україна успадкувала гіпертрофовану промислову структуру, відсутність ринкових інститутів, деформовану соціально-економічну систему, в якій обхід офіційних правил був нормою виживання. В цих умовах тіньова економіка стала не аномалією, а системоутворюючим елементом трансформаційного процесу. У ході дослідження виявлено, що трансформаційна криза 1990-х рр. в Україні призвела до зростання масштабів тінізації економіки, при цьому процес приватизації став головним каналом «олігархізації» економіки через тіньові схеми. Захоплення держмайна пов'язаними з владою групами заклало довгострокову основу для збереження тіньових практик у майбутньому.

Тіньова економіка є системним явищем, що посилюється в моменти економічної та політичної нестабільності і знижується лише в умовах тривалого реформного курсу. Російська військова агресія проти України має наслідки й для тіньової економіки, оскільки було перервано позитивну тенденцію детінізації 2016 – 2021 рр., що вимагає розробки спеціальних механізмів підтримки формального бізнесу в умовах відновлення. Наближення до стандартів ЄС у межах євроінтеграційного процесу є найбільш потужним інституційним стимулом для детінізації у середньостроковій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акименко О., Андарак В., Рогова І. Вплив тіньової економіки на оптимізацію податкової системи та конкурентоспроможність підприємств. *Науковий вісник Полісся*. 2025. №2 (29) С. 335 – 358. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2\(29\)-335-358](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2(29)-335-358) (дата звернення: 21.02.2026).
2. Державна служба статистики України: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.03.2026).
3. Задворних С.С. Періодизація тіньової економіки в Україні від часів СРСР до сучасності. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2012. №32 (2). С. 151 – 154.
4. Коваленко О.В. Фінанси домогосподарств у тіньовій економіці України: проблеми та перспективи детінізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал*. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2025. No 37(65). С. 50 – 57. DOI: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-37\(65\)-50-57](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-37(65)-50-57).
5. Кудласевич О.М. «Тіньовий» сектор економіки та нелегальне підприємництво: історико-економічний аналіз. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2024. Вип. 57. С. 274 – 291. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.274> (дата звернення: 21.02.2026).
6. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. К.: АТІКА. 2000.
7. Міжнародний валютний фонд: офіційний сайт: <https://www.imf.org/en/home> (дата звернення: 04.03.2026).
8. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України: офіційний сайт. URL: <https://me.gov.ua> (дата звернення: 04.03.2026).
9. Пасхавер А. Теневая экономика Украины в переходном периоде. *Бизнес*. 1996. №35. 12 сент.
10. Пасхавер О. Тіньова економіка врятувала Україну від голоду. *Галицькі контракти*. 1996. №33. С. 19 – 20.
11. Перерва П., Романчик Т., Ткачов М., Гришко Н. Двоїстий характер впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*. 2022. №1, С. 63 – 69. URL: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.1.63> (дата звернення: 21.02.2026).
12. Попович В.М. Теорія і практика детінізації економіки. Ірпінь: НУ ДПС, 2011.
13. Прилипко Ю. Моніторинг стану тіньового сектора економіки України та його впливу на основні макроекономічні показники. *Економічний часопис – XXI*. 2002. №5. С. 16 – 18.
14. Світовий банк: офіційний сайт: <https://www.worldbank.org/ext/en/home> (дата звернення: 04.03.2026).

15. Тищук Т., Харазішвілі Ю., Іванов О. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2011.

16. Халимоник К.В., Фартушний І.Д. Вплив воєнного стану на проблему тіньової економіки в Україні. *Ефективна економіка*. 2022. №10. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.10.45> (дата звернення: 01.03.2026).

REFERENCES

1. Akymenko, O. Yu., Andarak, V. S., & Rohova, I. S. (2025). Vplyv tinovoi ekonomiky na optymizatsiiu podatkovoi systemy ta konkurentospromozhnist pidpriemstv [The impact of the shadow economy on the optimization of the tax system and the competitiveness of enterprises]. *Scientific Herald of Polissya*. 2 (29). Pp. 335 – 358. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2\(29\)-335-358](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-2(29)-335-358) (in Ukrainian) (access date: 21.02.2026).

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiinyi sait [State Statistics Service of Ukraine] URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian) (data zvernennia: 04.03.2026).

3. Zadvornyykh, S.S. (2012). Periodyzatsiia tinovoi ekonomiky v Ukraini vid chasiv SRSR do suchasnosti [Periodization of the shadow economy in Ukraine from the times of the USSR to the present day]. *Collection of scientific works of the ChDT*. №32 (2). Pp. 151 – 154 (in Ukrainian).

4. Kovalenko, O.V. (cherven 2025). Finansy domohospodarstv u tinovii ekonomitsi Ukrainy: problemy ta perspektyvy detinizatsii. [Household Finances in the Shadow Economy of Ukraine: Problems and Prospects of De-Shading] *Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy»*. Series «Economics»: *Scientific Journal*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. No 37(65). Pp. 50 – 57. [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-37\(65\)-50-57](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-37(65)-50-57) (in Ukrainian).

5. Kudlasevych, O.M. (2024). «Tinovyi» sektor ekonomiky ta nelehale pidpriemnytstvo: istoryko-ekonomichnyi analiz [The «shadow» sector of the economy and illegal entrepreneurship: a historical and economic analysis]. *History of the National Economy and Economic Thought of Ukraine*. Vyp. 57. Pp. 274 – 291. URL: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.274> (in Ukrainian) (access date:21.02.2026).

6. Lyutyy, I.O. (2000). Hroshovo-kredytna polityka v umovakh perekhidnoi ekonomiky [Monetary policy in transition economies]. Kyiv: Atika. (in Ukrainian).

7. Mizhnarodnyi valiutnyi fond: ofitsiinyi sait [International Monetary Fund]. URL: <https://www.imf.org/en/home> (access date: 04.03.2026) (in Ukrainian).

8. Ministerstvo ekonomiky, dovkillia ta silskoho gospodarstva Ukrainy: ofitsiinyi sait [Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine: official website]. URL: <https://me.gov.ua> (access date: 04.03.2026) (in Ukrainian).

9. Paskhaver, A. (1996, Sep 12.). Tenevaia ekonomyka Ukrayny v perekhodnom peryyode [The shadow economy of Ukraine in transition. Ukraine]. *Business*. 35.

10. Paskhaver, O. (1996). The shadow economy saved Ukraine from famine [The shadow economy is rescued from starvation Ukraine]. *Galician contracts*. 33. Pp. 19 – 20 (in Ukrainian).
11. Pererva, P., Romanchuk, T., Tkachov, M., & Hryshko, N. (2022). Dvoistyi kharakter vplyvu tinovoi ekonomiky na riven ekonomichnoi bezpeky [The dual nature of the shadow economy's impact on economic security]. *Bulletin of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»*. *Economic sciences*. №1. Pp. 63 – 69. URL: <https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.1.63> (in Ukrainian) (access date: 21.02.2026).
12. Popovich, V.M. (2011). Teoriia i praktyka detinizatsii ekonomiky [Theory and practice of de-shadowing the economy]. Irpin: National University of State Tax Service. (in Ukrainian).
13. Prylypko, J. (2002). Monitoring of the informal sector of Ukraine's economy and its impact on key macroeconomic indicators. *Ekonomichnyy chasopys – XXI*. №5. Pp. 16 – 18 (in Ukrainian).
14. Svitovyi bank: ofitsiinyi sait [World Bank]. URL: <https://www.worldbank.org/ext/en/home> (access date: 04.03.2026) (in Ukrainian).
15. Tyshchuk, T., Kharazishvili, Yu., Ivanov, O. (2011). Tinova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napriamy podolannia: analit. dop. [Shadow economy in Ukraine: scale and directions of overcoming] / edited by Ya. Zhalila. Kyiv: NISD (in Ukrainian).
16. Khalymonyk, K. V., & Fartushnyi, I. D. (2022). Vplyv voiennoho stanu na problemu tinovoi ekonomiky v Ukraini [The Impact of Martial Law on the Shadow Economy in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. №10. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.10.45> (in Ukrainian) (access date: 01.03.2026).